तृतीयः पाठः
३

संस्कृतदिवसः

(पञ्चमीविभक्तिः)

धीरजः – भोः मित्र! अद्य अहं प्रभाते ''जयतु संस्कृतं, जयतु भारतम्'' ''संस्कृतभाषा अस्माकं भाषा'' इत्यादीनि उद्घोषवाक्यानि श्रुतवान्। किम् इदम्? के कृतवन्तः? किमर्थं कृतवन्तः? इति विस्तरेण वद।

जयेशः – किं भवान् न जानाति? अद्य संस्कृतदिवसः। श्रावणमासस्य पूर्णिमायां तिथौ संस्कृतदिवसः आचर्यते। अस्मिन् एव दिने रक्षा– बन्धनोत्सवः अपि भवति।

धीरजः – संस्कृतदिवसस्य रक्षाबन्धनोत्सवस्य च मध्ये कोऽपि सम्बन्धः अस्ति किम्?

जयेशः – आम्, अस्ति। प्राचीनकाले श्रावणपूर्णिमादिने गुरुकुलेषु अध्ययनस्य आरम्भः भवति स्म। अत्र गुरवः शिष्याणां हस्तेषु शिष्याश्च गुरूणां हस्तेषु रक्षासूत्राणि बध्नन्ति स्म। परस्परं रक्षाकामनाञ्च कुर्वन्ति। तदा आरभ्य अस्मिन् दिने वयं रक्षाबन्धनोत्सवम् आचरामः।

इन्द्रेशः – साधु, उक्तं त्वया। किन्तु अस्मिन् दिने संस्कृतदिवसः कथम्?

जयेशः – पूर्वं सर्वे अध्ययनस्य आरम्भे वेदाध्ययनम् एव कुर्वन्ति स्म। वेदास्तु संस्कृतेन एव लिखिताः सन्ति अतः संस्कृतस्य आरम्भकारणात् एतद् दिनं 'संस्कृतदिवसः' इति मन्यते।

इन्द्रेशः – तर्हि अस्मिन् दिने किं किम् आयोजनं भवति?

जयेशः – अत्र प्रातः बालाः मिलित्वा उद्घोषवाक्यानि वदन्तः वीथिषु प्रभाते भ्रमणं कुर्वन्ति। संस्कृतवाक्यैः अभिवादनं चर्चां च कुर्वन्ति। स्थाने स्थाने समारोहाः भवन्ति। संस्कृतविदुषां सम्मानकार्यक्रमाः भवन्ति। विद्यालयेषु श्लोकपाठप्रतियोगिता, नाटकप्रतियोगिता, प्रश्नमञ्चः, कथाकथनम्, श्रुतिलेखः, गीतप्रतियोगिता इत्यादयः प्रतियोगिताः भवन्ति। यदा एते कार्यक्रमाः सप्ताहं यावत् भवन्ति स संस्कृतसप्ताहः उच्यते।

सुधीरः – एताः प्रतियोगिताः सर्वेषु विद्यालयेषु भवन्ति किम् ?

जयेशः – आम्।

इन्द्रेशः – तेन तु छात्राणां मध्ये एव जागरुकता भवति। संस्कृतं प्रति समाजे कथम् अनुरागः भवेत्।

धीरजः – तदर्थं वयं एताः प्रतियोगिताः च समाजेऽपि आयोजयाम, तदा तेऽपि सहभागिनः जागरुकाश्च भविष्यन्ति। शोभायात्रा तु करणीया एव।

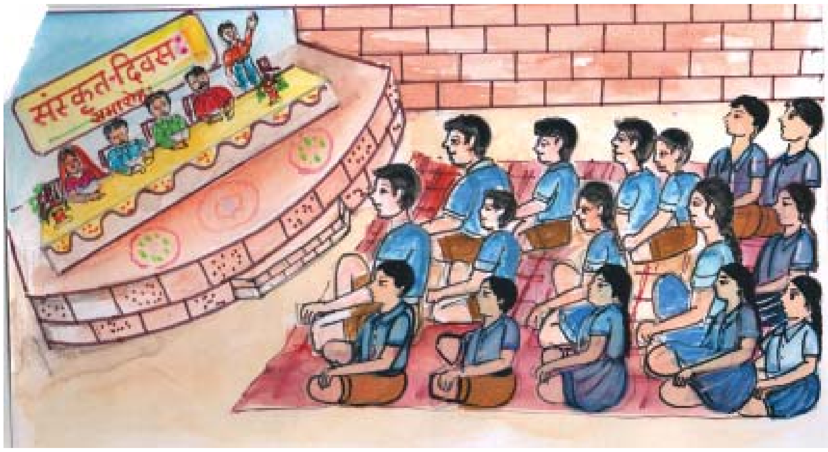

इन्द्रेशः – मित्र! एतत् सर्वं तु करणीयमेव। अद्य आरभ्य आवां संस्कृतेन सम्भाषणं कुर्वः। तेन एषा भाषा सरला अस्ति, सरसा अस्ति अस्माकं च भाषा अस्ति इति सर्वेषां मनसि भावः भविष्यति ।

धीरजः – आम्। बन्धो! संस्कृतम् अस्माकं भारतीयानां गौरवम् अभिज्ञानं च अस्ति। संस्कृतेन विना अस्माकं भारतीयानां किम् अस्तित्वम् ?

इन्द्रेशः – इयम् तु अस्माकं पूर्वजानां अपि भाषा अस्ति।

सुधीरः – आम् सत्यम्।

जयेशः – सत्यमेव।

इन्द्रेशः – तर्हि तत्र अम्बेडकरसभागारे संस्कृतसप्ताहकार्यक्रमः प्रचलति तत्र चलावः । आम् चलावः।

शब्दार्थः

शब्दः	सरलार्थः	हिन्दी अर्थ
प्रभाते	प्रातःकाले	प्रातःकाल में
किमर्थम्	केन कारणेन	किसलिए
विस्तरेण	विस्तारपूर्वकम्	विस्तार से
बध्नन्ति स्म	बन्धनं कुर्वन्ति स्म	बाँधते थे
आचरामः	आचरणं कुर्मः	आचरण करें
साधु	उचितम्	ठीक
अभिवादनम्	नमस्कारः	अभिवादन
जागरुकता	जागृतिः	जागरुकता
अभिज्ञानम्	लक्षणचिह्नम्	पहचान

अभ्यासः

१. निम्नलिखितपदानाम् उच्चारणं कुरुत -

इत्यादीनि	संस्कृतदिवसः	पूर्णिमायाम्	बन्धनोत्सवः
रक्षाबन्धनोत्सवस्य	प्रतियोगिताः	गौरवम्	अस्तित्वम्

२. एकपदेन उत्तरत -

(क) श्रावणपूर्णिमायां कः उत्सवः भवति ?

(ख) आचार्याः शिष्याणां हस्तेषु किं बध्नन्ति ?

(ग) वेदाः कया भाषया लिखिताः सन्ति ?

(घ) प्रतियोगिताः कुत्र आयोजनीयाः ?

(ङ) अस्माकं भारतीयानां गौरवं किम् ?

३. **एकवाक्येन उत्तरत -**

(क) संस्कृतसप्ताहस्य आचरणं कदा भवति ?

(ख) संस्कृतसप्ताहे के कार्यक्रमाः भवन्ति ?

(ग) संस्कृतदिवसे केषां सम्मानः भवति ?

(घ) आवां केन सम्भाषणं कुर्वः ?

(ङ) पूर्वं कुत्र अध्ययनं भवति स्म ?

४. **सुसङ्गतपदानि मेलयत -**

(क) दीपावली	-	श्रावणपूर्णिमा
(ख) रक्षाबन्धनम्	-	कार्तिकामावस्या
(ग) गीताजयन्ती	-	भाद्रपदकृष्णाष्टमी
(घ) कृष्णजन्माष्टमी	-	मार्गशीर्षशुक्ल एकादशी
(ङ) श्रीगणेशचतुर्थी	-	भाद्रपदशुक्लचतुर्थी

५. **मञ्जूषातः पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत -**

शोभायात्रा, जयतु संस्कृतम्, पूर्णिमा, संस्कृतवाक्यैः, आचार्याः

(क) श्रावणमासस्य .... तिथौ संस्कृतदिवसः भवति ।

(ख) अहं प्रातः .... इति उद्घोषवाक्यं श्रुतवान् ।

(ग) .... शिष्याणां हस्तेषु रक्षासूत्राणि बध्नन्ति स्म ।

(घ) संस्कृतदिवसे .... जनाः अभिवादनं चर्चां च कुर्वन्ति ।

(ङ) .... तु करणीया एव ।

६. **चित्राधारेण पञ्चमीविभक्तेः रूपाणि जानीत रिक्तस्थानानि च पूरयत -**

बालकः <u>वृक्षात्</u> पतति ।

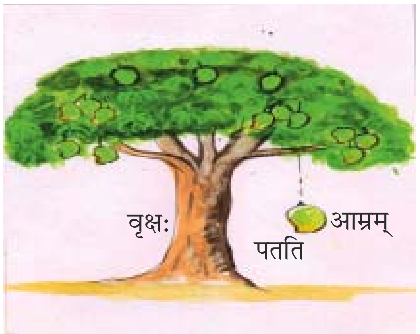

आम्रं <u>शाखायाः</u> पतति ।

यथा-	वृक्षः	-	वृक्षात्	गृहम्	-	गृहात्
	हस्तः	-	....	मन्दिरम्	-	....
	आकाशः	-	....	यानम्	-	....
यथा-	शाखा	-	शाखायाः	कूपी	-	कूप्याः
	माला	-	....	जननी	-	....
	चन्द्रिका	-	....	नगरी	-	....

७. कोष्ठके प्रदत्तशब्दस्य समुचितरूपं संयोज्य वाक्यानि वदत -

(क) जलम् .... पतति। (आकाशः)

(ख) कृषकः .... आगच्छति। (क्षेत्रम्)

(ग) महिला .... आगच्छति। (नदी)

(घ) .... फलानि पतन्ति। (वृक्षः)

(ङ) वस्त्राणि .... पतन्ति। (कपाटिका)

८. रिक्तस्थानानि पूरयत -

	पदम्	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
यथा-	वृक्षः	वृक्षात्	वृक्षाभ्याम्	वृक्षेभ्यः
	ग्रामः	....	....	....
	युवकः	....	....	....
यथा-	महिला	महिलायाः	महिलाभ्याम्	महिलाभ्यः
	वाटिका	....	....	....
	जवनिका	....	....	....
यथा-	लेखनी	लेखन्याः	लेखनीभ्याम्	लेखनीभ्यः
	मार्जनी	....	....	....
	अङ्गुली	....	....	....
	फलम्	फलात्	फलाभ्याम्	फलेभ्यः
	नगरम्	....	....	....
	नेत्रम्	....	....	....

९. एतेषु वाक्येषु रेखांकितपदानां द्विवचने बहुवचने च प्रयोगं कृत्वा वाक्यानि रचयत -

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
यथा-	वृक्षात् फलानि पतन्ति	वृक्षाभ्याम् फलानि पतन्ति	वृक्षेभ्यः फलानि पतन्ति
(क)	ग्रामात् जनाः आगच्छन्ति	....	....
(ख)	पुस्तकात् पत्राणि पतन्ति	....	....
(ग)	बालाः विद्यालयात् आगच्छन्ति	....	....
(घ)	छात्राः पाठशालायाः गच्छन्ति	....	....
(ङ)	महिलाः नद्याः जलम् आनयन्ति	....	....

योग्यता-विस्तारः

१. संस्कृतभाषायाः लेखनस्य सम्भाषणस्य च अभ्यासाय एतानि कार्याणि करणीयानि -

- आकाशवाण्याः संस्कृतवार्ताश्रवणम्।
- दूरदर्शने संस्कृतवार्ताः, वार्तावली, संस्कृतनाटकानि इत्यादीनां श्रवणं दर्शनञ्च।
- संस्कृतसम्भाषणशिविरम्।
- संस्कृतव्याकरणाभ्यासवर्गः।
- भाषाबोधनवर्गः।
- शिक्षकप्रशिक्षणवर्गः।
- संस्कृतमासपत्रिकाःपठनीयाः। यथा-भारती, सम्भाषण-सन्देशः इत्यादिन्यः अन्याः अपि।
- दैनिकसंस्कृतवार्तापत्रपठनम्- सुधर्मा इति।
- प्रतिदिनं संस्कृतरचनालेखनम्।
- संस्कृतेन वार्तालापस्य आरम्भः।
- लघुलेखस्य लेखनम्।
- अनुलेखस्य लेखनम्।

२. पञ्चमीविभक्तेः सर्वनामशब्दरूपाणि अपि जानीम -

	शब्दः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
पुँल्लिङ्गे नपुंसकलिङ्गे च	तत्	तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्यः
	एतत्	एतस्मात्	एताभ्याम्	एतेभ्यः
	किम्	कस्मात्	काभ्याम्	केभ्यः
	भवत्	भवतः	भवद्भ्याम्	भवद्भ्यः
स्त्रीलिङ्गे	तत्	तस्याः	ताभ्याम्	ताभ्यः
	एतत्	एतस्याः	एताभ्याम्	एताभ्यः
	किम्	कस्याः	काभ्याम्	काभ्यः
	भवत्	भवत्याः	भवतीभ्याम्	भवतीभ्यः
त्रिषु लिङ्गेषु	अस्मद्	मत्	आवाभ्याम्	अस्मत्
	युष्मद्	त्वत्	युवाभ्याम्	युष्मत्